

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK: 929Slomšek A.M.:73/76(075.8)
378.6:2(497.12Maribor)**Ana Lavrič**

dr. znanosti, znanstvena svetnica

Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU

Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana

e-naslov: lavric@zrc-sazu.si

SLOMŠKOV OSNUTEK PREDAVANJ O CERKVENI UMETNOSTI ZA MARIBORSKO BOGOSLOVJE

1 SLOMŠKOVA PRIZADEVANJA ZA UMETNOSTNO IZOBRAZBO DUHOVŠČINE

V 19. stoletju se je močno povečalo zanimanje za zgodovinopisje in z njim tudi za kulturno dediščino. Z zbiranjem in raziskovanjem pisnega in snovnega gradiva so se začeli ukvarjati muzeji in zgodovinska društva. Zgodovinsko društvo za Notranjo Avstrijo, ki je bilo ustanovljeno leta 1843, se je v letih 1849–1850 razdelilo v samostojna društva za Koroško, Kranjsko in Štajersko. Ta so se posvečala deželni zgodovini, zbirala in preučevala so pisne vire, snovala pa tudi umetniške zbirke. Med njihovimi člani je bilo več duhovnikov in škofov, ki so prizadevanja društev podpirali.¹ Organizirano državno varovanje kulturnih spomenikov se je v Avstriji začelo z leta 1850 na Dunaju ustanovljeno Cesarsko-kraljevo centralno komisijo za preučevanje in ohranjanje stavbnih spomenikov, za razvoj vede pa je bila še posebno pomembna uvedba študija umetnostne zgodovine na dunajski univerzi leta 1852.² V tem času so se začele porajati, najprej v Nemčiji, s precejšnjim zamikom pa še v avstrijskih deželah, tudi cerkvene ustanove (društva za krščansko umetnost in škofijski muzeji), ki so skrbele za ohranjanje starih umetniških del in usmerjale nastajanje novih.

Nemško društvo za krščansko umetnost je bilo ustanovljeno leta 1851 na pobudo velikega propagatorja neogotike Augusta Reichenspergerja. Varovalo

¹ Olga Janša-Zorn, *Historično društvo za Kranjsko*, Ljubljana 1996, str. 18–39 (dalje: Janša-Zorn, *Historično društvo za Kranjsko*).

² Prim. Igor Sapač in Franci Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 2015, str. 69, 91–92 (dalje: Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*).

in raziskovalo naj bi ohranjene umetnine, pri novih pa skrbelo, da bodo ustrezale duhu Cerkve; to naj bi bila podlaga za študij cerkvene umetnosti in razširitev pravega okusa.³ Kmalu so društva za krščansko umetnost (*Verein für christliche Kunst*) začele ustanavljati tudi posamezne škofije: leta 1852 v Paderbornu⁴ in Rottenburgu, 1853 v Aachnu, Kölnu in Trierju, 1854 v Regensburgu, 1859 v Mainzu in leta 1860 v Münchnu. V Avstriji je imelo pomembno vlogo leta 1870 ustanovljeno društvo v Gradcu, ki ga je dolga leta vodil Johann Graus in ki je s svojim glasilom *Kirchenschmuck* segalo tudi v druge avstrijske škofije in dežele.⁵ Prvi škofijski muzej v Avstriji je leta 1888 ustanovila škofija v St. Pöltnu, dve leti za društvom,⁶ spodbude zanj pa je dal škof Ignaz Feigerle, ki je leta 1853 v tamkajšnjem alumnatu uvedel predavanja o cerkveni umetnosti.⁷

Društvo za krščansko umetnost v Ljubljani je bilo ustanovljeno šele leta 1894; v škofiji je vodilo in nadzorovalo nastajanje sakralnih umetnin »v pravem krščanskem duhu« ter skrbelo za ohranitev in preučevanje starih, zbiralo je strokovno literaturo in predmete za škofijski muzej ter v letih 1896–1913 izdajalo svoje glasilo *Izvestja*.⁸ Idejni vodja društva je bil Janez Flis, ki je leta 1885 objavil temeljno umetnostnozgodovinsko delo *Stavbinski slogi*, bil pa je tudi prvi predavatelj cerkvene umetnosti, katere pouk je na ljubljanskem bogoslovju uvedel škof Janez Krizostom Pogačar.⁹ Ljubljanske bogoslovce je za cerkveno umetnost navduševal že Flisov predhodnik Henrik Pauker, učitelj liturgike v letih 1858–1872, ki je prvi začel za semeniško knjižnico kupovati umetnostnozgodovinsko literaturo.¹⁰ Med tistimi, ki so si prizadevali za umetnostno ozaveščanje duhovščine in laikov, je treba omeniti še Petra Hicingerja in Antona Zupančiča; prvi je leta 1856 v *Zgodnji Danici* objavil sestavek o stavbnih slogih,¹¹ drugi pa je prav

³ Katharina Knacker, *Mission Museion. Museen der katholischen Kirche im deutschsprachigen Raum* (Edition Museum 19), Bielefeld 2016, str. 33–35 (dalje: Knacker, *Mission Museion*).

⁴ Leta 1853 je bil v Paderbornu ustanovljen tudi prvi škofijski muzej na nemško govorečem ozemlju, glej Knacker, *Mission Museion*, str. 34.

⁵ Prim. Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 93; za sloveniko v glasilu glej: Vida Urek, *Slovenica* v reviji *Kirchenschmuck* (1870–1905). Bibliografski popis, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. 9 (1972), str. 145–158.

⁶ Društvo je skrbelo za vzgojo in razširjanje dobrega in pravega okusa na vseh področjih krščanske umetnosti, poleg tega pa je po najboljših močeh vplivalo na raziskovanje, ohranjanje in primerno obnovo sakralnih umetniških del, glej: Knacker, *Mission Museion*, str. 49.

⁷ Werner Telesko, *Kulturraum Österreich. Die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*, Wien 2008, str. 214–215; Knacker, *Mission Museion*, str. 48.

⁸ Emilijan Čevc, Društvo za krščansko umetnost, v: *Enciklopedija Slovenije* 2, Ljubljana 1988, str. 361. Več o društvu glej Gašper Cerkovnik, Društvo za krščansko umetnost v Ljubljani, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. 43 (2007), str. 288–305 (dalje: Cerkovnik, Društvo za krščansko umetnost v Ljubljani).

⁹ Marijan Smolik, Liturgika in pastoralka pri Slovencih, v: *Bogoslovni vestnik* 40 (1980), št. 1, str. 16 (dalje: Smolik, Liturgika in pastoralka pri Slovencih), z navedkom, da je Flis na bogoslovju predaval v letih 1875–1891; Matjaž Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar in njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev* (*Acta Ecclesiastica Sloveniae* 25), Ljubljana 2003, str. 118, 295, 296.

¹⁰ Smolik, Liturgika in pastoralka pri Slovencih, str. 15; Cerkovnik, Društvo za krščansko umetnost v Ljubljani, str. 298.

¹¹ Peter Hicinger, Nekaj od cerkvene zidarje, v: *Zgodnja Danica*, št. 1 (3. 1. 1856), str. 1–3, št. 3 (17. 1. 1856), str. 9–10 (dalje: Hicinger, Nekaj od cerkvene zidarje).

tam v letih 1871, 1872 in 1874 obravnaval predmete cerkvene umetnosti in opozarjal na zavržene stare umetnine.¹²

Slika 1: Romarska cerkev Marije Zavetnice na Ptujski Gori, notranjščina, 1398–1410
(foto: Andrej Furlan © UIFS ZRC SAZU)

¹² Anton Župančič, Marsikaj o cerkveni umetnosti, v: *Zgodnja Danica*, št. 31 (4. 8. 1871), str. 249–250, št. 33 (18. 8. 1871), str. 265–266, št. 39 (29. 9. 1871), str. 313–314, št. 42 (20. 10. 1871), str. 337–338, št. 47 (24. 11. 1871), str. 375–37, št. 1 (5. 1. 1872), str. 2–3, št. 10 (8. 3. 1872), str. 74–76, št. 24 (14. 6. 1872), str. 187–188, št. 39 (27. 9. 1872), str. 311–312, št. 40 (4. 10. 1872), str. 318–320, št. 32 (7. 8. 1874), str. 253–254, št. 38 (18. 9. 1874), str. 302. O cerkveni umetnosti je pisal v nadaljevanjih, in sicer kot odgovore na odprta pisma, obravnaval pa je križe, svete podobe, svete posode in njihovo pozlačevanje, zlasti kelih, ciborij in monštranco, kadiilnico, paramente (blago in obliko), zlasti mašni plašč in burzo, cerkveno perilo, tabernakelj in zavržene stare umetnine.

V lavantinski škofiji je skrb za cerkveno umetnost pospeševal škof Anton Martin Slomšek (1800–1862, škof od 1846), ki je s smernicami, nadzorom, vzgojo in izobraževanjem duhovščine in vernikov ter z materialno in duhovno spodbudo in podporo pomembno vplival na umetnostno področje. Pritegnil je tudi več sodelavcev, mdr. Jožefa Hašnika, ki je v letih 1857–1860 v *Drobtinica* s praktičnimi napotki opozarjal duhovnike in cerkvene pomočnike na nujnost ohranjanja cerkvenih stavb, opreme in inventarja.¹³ V *Drobtinica* so se cerkvene umetnosti dotikale tudi pridige za različne priložnosti, npr. ob novih zvonovih, ob obletnicah posvetitve cerkve ali ob slovesnih darovanjih za popravilo in olepšanje cerkva,¹⁴ posredno pa tudi slovenski obrazci za blagoslov cerkve, monštrance, bandera, svetih podob in pokopališča;¹⁵ k zadnjim velja dodati še primerke obreda posvetitve cerkvene stavbe (zvonika) in oltarja,¹⁶ ki jih je Slomšek že leta 1840 objavil v slovenskem obredniku *Mnemosynon slavicum*.¹⁷

Slomšek je bil član koroškega in štajerskega zgodovinskega društva. Na pobudo štajerskega društva je duhovnikom svoje škofije leta 1855 ukazal pisati župnijske kronike (*libri memorabilium*), kakor so jih že vodili na Češkem, pa tudi v dunajski, krški in salzburški škofiji.¹⁸ Za zgled jim je dal celjsko kroniko, ki jo je sestavil Ignacij Orožen, in natančno določil vsebinske elemente. Duhovniki so za dober opis župnijske cerkve in podružnic potrebovali že tudi nekaj znanja o umetnosti, zlasti o slogih in ikonografiji, saj je kroniški popis vseboval naslednje elemente: *opis župne cerkve, navedba njene približne starosti, vrsta njenega sloga, njenih prizidkov, zvonikov, zakristije in podobno, popis oltarjev, njihove starosti, slik in kipov, upodobljenih predmetov, njihovega avtorja, če ga je mogoče najti, in starosti, zvonov in njihovih napisov, njihovega naročnika, opaznih predmetov v cerkvi, denimo krstnega kamna, svetilke /.../. Sem spadajo tudi*

¹³ Jožef Hašnik, Za vse, ki imajo pri cerkvah opraviti, v: *Drobtinice* 12 (1857), str. 258–264, 13 (1858), str. 294–300, 14 (1859–1860), str. 190–197 (dalje: Hašnik, Za vse, ki imajo pri cerkvah opraviti). Hašnikov prispevek iz *Drobtinice* je deloma objavila tudi *Zgodnja Danica*, št. 22 (28. 10. 1858), str. 170–171, št. 23 (11. 11. 1858), str. 179–180.

¹⁴ Jožef Rozman, Novi zvonovi na Laškem, v: *Drobtinice* 4 (1849), str. 33–39; Dolinar, Pridiga ob času zahvale za nove zvonove, v: *Drobtinice* 5 (1850), str. 59–66, ki jo je imel v cerkvi Karmelske Matere Božje na Česnjicah leta 1849 in v kateri je spregovoril o kunštih ali umetnostih zidarje, vpodobarije, malarije, muzike in pesmi ter zvonarije; Anton Pintar, Nagovor o slovesnem darovanju za popravilo in olepšanje cerkve, v: *Drobtinice* 9 (1854), str. 42–46; Jožef Muršec, Obhajilo cerkvenega posvečenja, v: *Drobtinice* 9 (1854), str. 47–51.

¹⁵ Jožef Rozman, Blagoslov nove cerkve, v: *Drobtinice* 7 (1852), str. 50–57; Matija Vodušek, Blagoslovje nove monštrance, v: *Drobtinice* 7 (1852), str. 58–64 (ob blagoslovitvi monštrance pri Sv. Jožefu v Celju); Blagoslovje cerkvenega bandera, v: *Drobtinice* 7 (1852), str. 64–68 (z dodatkom blagoslovitve podobe ali kipa svetnikov); Jožef Rozman, Blagoslovljenje novega pokopališča, v: *Drobtinice* 8 (1853), str. 20–26; Anton M. Slomšek, Keršanska beseda o blagoslovu pokopališča, v: *Drobtinice* 8 (1853), str. 26–31.

¹⁶ Gre za govore ob polaganju temeljnega kamna za zvonik in ob blagoslovu zvonika v Špitaliču ter ob posvetitvi novega oltarja v cerkvi sv. Martina v Celovcu.

¹⁷ Za obrednik glej Slavko Krajnc, *L'opera liturgica di Anton Martin Slomšek nella sua attività pastorale. Il pensiero e la sollecitudine liturgico-pastorale dai suoi scritti e in particolare dal Mnemosynon slavicum e dal Manuale liturgicum* (Pontificium institutum liturgicum. Thesis ad Lauream 188), Roma 1993, str. 61–158 (dalje: Krajnc, *L'opera liturgica di Anton Martin Slomšek*). Prof. dr. Slavku Krajncu se za knjigo iz srca zahvaljujem.

¹⁸ Janša-Zorn, *Historično društvo za Kranjsko*, str. 52, 247, 248, 259–260.

vasa sacra, liturgična oblačila, kdo jih je naročil, izdelal; relikvije. Ravno tako bi bilo zelo smotno, da bi kopirali nagrobnike v cerkvi in zunaj nje, in navedli, ali so v cerkvi grobnice in kdo je v njih. Enako velja za podružnice. Sledili so še: opis župnišča in njegovih prizidkov, pritiklin, starosti, kdo ga je zgradil, obnovil, popeljšal, ter »duhovne« in »svetne« znamenitosti, kot npr.: opis opravljenih posvetitev, blagoslovitev, vizitacij, osebe iz skupnosti, ki so se izkazale kot znanstveniki, umetniki.¹⁹

Da bi bodoče duhovnike primerno izobrazil in pripravil na pastoralno delo, h kateremu je spadala tudi skrb za cerkve, je Slomšek, potem ko je leta 1859 sedež škofije iz Šentandraža prenesel v Maribor in tam pri Sv. Alojziju ustanovil bogoslovje, v program teološkega študija uvrstil tudi predavanja o cerkveni umetnosti. V letih 1859–1860 se kot profesor za cerkveno umetnost v mariborskem bogoslovju omenja Davorin Trstenjak, ki pa se ožje s tem področjem ni ukvarjal.²⁰ Za konkretno podlago predmetu je poskrbel Slomšek, ki je sestavil osnutek predavanj. Njegov rokopis hrani Nadškofijski arhiv v Mariboru, spisal pa ga je le malo pred smrtjo;²¹ ker v njem omenja letnico 1860 in cerkvi, ki so ju obnavljali od leta 1860 oziroma 1861 dalje, ga je mogoče datirati v ta čas.²² Besedilo je razdeljeno na deset poglavij, ki obravnavajo sakralne stavbe, oltarje in drugo cerkveno opremo, liturgično posodje, paramente in cerkveno perilo, cerkvene pesmi, glasbo in petje ter duhovnikovo skrb za lepoto in urejenost cerkva. Predavatelj naj bi bodoče duhovnike vzgojil v »duhu cerkvenega okusa«, da bi znali poskrbeti za ohranitev umetniško vrednih starin in za nova sakralna dela, ki bodo ustrezala krščanskemu duhu.

Slomšek je pri sestavi osnutka izhajal tako iz liturgične kot tudi umetnostnozgodovinske literature. Med deli, ki so tedaj služila kot učbeniki za študente teologije in priročniki za člane društev za krščansko umetnost, je bila knjiga *Die Kunst im Dienste der Kirche*, ki jo je na željo regensburškega društva napisal in leta 1857 v Landshutu izdal Georg Jakob, predavatelj cerkvene umetnosti v tamkajšnjem alumnatu.²³ Slomšek jo v tekstu tudi citira, in sicer v zvezi z ikonografijo, sicer pa se po njej zgleduje tudi pri razčlenitvi snovi, praktičnih napotkih in pripombah. Med aktualno umetnostnozgodovinsko literaturo velja omeniti

¹⁹ Navedeno po: Franc Kosar, *Anton Martin Slomšek, knežškof lavantinski*, prevedel Jože Stabej (Slomškovo zbrano delo III/2), Celje 2012 (original izšel 1863), str. 299–302.

²⁰ Sergej Vrišer, *Profesorji prvega obdobja mariborskega bogoslovja in slovenska umetnostna zgodovina, v: 130 let visokega šolstva v Mariboru. Zbornik simpozija*, (ur. A. Lah), Maribor-Celje 1991, str. 226 (dalje: Vrišer, *Profesorji prvega obdobja*).

²¹ Slomškove originale in prepise hrani NŠAM, Fond Zapuščine škofov, Slomšek Anton Martin, šk. 68. Na omenjeno gradivo me je opozorila mag. Lilijana Urlep, za kar se ji iz srca zahvaljujem.

²² Gre za cerkvi na Gorci pri Malečniku in v Sevnici.

²³ Georg Jakob, *Die Kunst im Dienste der Kirche. Ein Handbuch für Freunde der kirchlichen Kunst*, Landshut 1857 (dalje: Jakob, *Die Kunst im Dienste der Kirche*). Delo je bilo večkrat ponatisnjeno. Pozneje je nekoliko prirejen naslov za svojo knjigo uporabil Janez Flis, *Umetnost v bogočastni službi*, Ljubljana 1908.

zgodovinski pregled arhitekture, ki ga je leta 1855 objavil Wilhelm Lübke,²⁴ in praktične napotke za cerkveno umetnost, ki jih je leta 1858 podal Wilhelm Engelbert Giefers.²⁵

Kar zadeva liturgiko, je Slomšek pri sestavi besedila upošteval (in večkrat tudi konkretno navedel) liturgične knjige (zlasti Rimski obrednik),²⁶ predpise Zakonika cerkvenega prava, odloke Kongregacije svetih obredov, določila Karla Boromejskega in liturgične običaje.²⁷ Za pastoralno liturgiko je bil tedaj v rabi priročnik dunajskega profesorja Andreasa Reichenbergerja *Pastoral-Anweisung nach den Bedürfnissen unsers Zeitalters*, ki so ga uporabljali in prevajali predavatelji pastoralne teologije v Ljubljani,²⁸ prvi tiskani učbenik liturgike za slovenske šole *Liturgika ali sveti obredi pri vnanji službi božji*, ki vključuje tudi prostorsko in predmetno komponento bogoslužja, pa je sestavil Anton Lesar in je izšel leta 1863, leto po Slomškovi smrti.²⁹

Slomšek opredeljuje stavbinske sloge v skladu s terminologijo svojega časa, se pa nekoliko odmika od Georga Jakoba, ki ločuje med starokrščanskim, romanskim, gotskim in renesančnim slogom, in je v tem nekoliko bližje Hicingerju, ki od štirih dob krščanskega stavbarstva našteva rimsko, romansko ali bizantinsko, germansko ali gotsko in dobo prerojenega romanskega sloga. Slomšek uporablja termin romanski za starokrščanski slog, romansko-bizantinski za romanski slog, nemški ali gotski za gotski slog, renesančni ali italijanski oziroma novorimski pa za renesančni slog, v katerega so tedaj vključevali tudi barok. Hicingerjev članek *Nekaj od cerkvene zidarije*, v katerem je opisal značilnosti posameznih slogov in naštel nekaj primerkov, tako tujih kot tudi domačih, pri katerih pa se je omejil večinoma na Kranjsko,³⁰ je bil Slomšku bržkone spodbuda za pisanje, le da se je pri vzorčnih primerkih osredotočil na štajerske in koroške cerkve, ki so jih njegovi bogoslovci lahko pobliže spoznali. Zanimiva je njegova presoja slogov: kot najlepše ocenjuje gotske cerkve (izpostavlja Marijino kapelo v Celju in Ptujsko Goro), najboljše pri nas se mu kljub senzualnosti zdijo renesančne, tj. baročne cerkve, pri čemer velja omeniti, da je na njegov okus vplivala zlasti domača cerkev na Ponikvi in da v pozitivnem odnosu do

²⁴ Wilhelm Lübke, *Geschichte der Architektur von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Leipzig 1855.

²⁵ Wilhelm E. Giefers, *Praktische Erfahrungen, die Erhaltung, Ausschmückung, Ausstattung der Kirche betreffend: zunächst für den Clerus der Diocese Paderborn*, Paderborn 1858.

²⁶ Za liturgične knjige lavantinske škofije iz dobe škofa Slomskega glej Fanika Krajnc-Vrečko, *Liturgične knjige v Slomškovem času, v: Mariborska stolnica ob 150. obletnici Slomškovega prihoda v Maribor* (ur. S. Lipovšek), Maribor 2009, str. 215–227.

²⁷ Za liturgične vire prim. Smolik, *Liturgika in pastoralka pri Slovencih*, str. 30, 67, 71.

²⁸ Andreas Reichenberger, *Pastoral-Anweisung nach den Bedürfnissen unsers Zeitalters*, Wien 1805–1808 (skrčena izdaja izšla 1812), glej: Smolik, *Liturgika in pastoralka pri Slovencih*, str. 11.

²⁹ Prim. Anton Lesar, *Liturgika ali sveti obredi pri vnanji službi božji*, Bern 1863.

³⁰ Peter Hicinger, *Nekaj od cerkvene zidarije*, št. 1 (3. 1. 1856), str. 1–3, št. 3 (17. 1. 1856), str. 9–10. Kritičen je bil do »spačenega« rokokoja, namen njegovega članka pa je bil zlasti ta, da bi se pri popravilih in novogradnjah bolj gledalo na slog in na slogovno skladnost obstoječega z novim.

baroka prehiteva sodobnike (kot primerke navaja Sv. Alojzija v Mariboru, Ponikvo, Sladko Goro in Gornji Grad), kritičen pa je do tedaj aktualne neogotike, češ da ji manjka religioznega duha, in do brezdušnega kitastega sloga, ki ga imenuje protestantski in je po njegovi časovni zamejitvi (ta sicer ni slogovna) zajemal obdobje od jožefinskih reform do ponovnega obujanja cerkvene umetnosti v drugi četrtini 19. stoletja (npr. Sv. Primož na Pohorju, Frankolovo in Šentjanž na Dravskem polju); pri tem je očitno, da se njegova nenaklonjenost nanaša v prvi vrsti na obdobje samo. Pozitivno ocenjuje tudi najnovejše cerkvene stavbe, zidane v historičnem, neoromanskem slogu (Šmartno v Rožni dolini, Sevnica). Cerkev naj bi v umetnosti sledila krščanskemu duhu in naj bi ne bila podrejena trenutni modi in gradbenim oblastem. Slomšek povsod gleda tudi na praktični in ekonomski vidik. Pri obnovah cerkva priporoča slogovno enotnost, pri novogradnjah izbor primerne vzorca in nasvet strokovnjaka. Kot poznavalec umetnosti se izkaže v navajanju različnih primerov, npr. romanskih cerkva s kornim zvonikom (Vuzenica, Laško) ter novoveških z zunanjimi oporniki (Sv. Rok pri Šmarju), z emporami (Svete Gore, Brezje v Čermožišah pri Žetalah) oziroma s centralno zasnovo (Sladka Gora).

Pri oltarjih ločuje med gotskimi omaričnimi in novejšimi steburnimi. Oltarni okras mora predstavljati neko versko idejo, osebo, predmet oziroma simbol; enako tudi okrasje druge opreme, zlasti prižnica. Pri nekaterih delih opreme in inventarja (npr. korne klopi, monštranca) priporoča slogovno enotnost s cerkveno stavbo, ne kaže pa pretirane puristične vneme. Slike so zanj veličastnejše, kipi pa naj bi bili bližji ljudskemu občutju. Govori o rabi podob v službi Cerkve, o češčenju svetih podob in ikonoklazmu. Podobe morajo biti primerne z ozirom na zgodovinska dejstva, cerkveni nauk, moralo in umetniško estetiko. Priporoča vztrajanje pri tradiciji in obžaluje, da so sodobni umetniki častilci narave in ne znajo več slikati svetih podob. Pomembno je njegovo opozorilo, naj duhovniki ne odstranjujejo starih in umetniških podob, temveč naj poskrbijo za njihovo obnovo, ki naj jo zaupajo izkušenim mojstrom. Zanimivi so tudi (iz njegovih osebnih pastoralnih izkušenj med preprostim ljudstvom izvirajoči) praktični napotki, kako naj ravnajo pri naročilu novih podob, se izogibajo šušmarjev in gledajo na kakovost. Umetnik naj bo dober katolik, saj mora umetnost dvigati ljudi v duhovni svet. Duhovniki naj ljudstvo poučijo o pomenu okrasja in barv, o simboliki in upodobitvah, da bo cerkev postala zanje odprta knjiga. Slomšek pri tem izpostavlja glavne ikonografske teme sakralne umetnosti, posebno pozornost pa namenja Križanemu (tudi poljskim in hišnim križem). Nasprotuje poganskim motivom na pokopališčih, za stare nagrobnike z umetnostno in zgodovinsko vrednostjo pa naroča, naj jih ohranijo. Graja preveč nakopičeno in ljudskemu okusu ustrezajoče okraševanje (posledično včasih tudi uničevanje) oltarjev ter salonsko modo (npr. steklene lestence), ki ne sodi

v cerkev. Povsod navaja značilne oziroma aktualne vzorčne primere – v predstavitvi njegovega rokopisa v drugem delu tega članka sem komentirala le izbrane.

Slomškovo besedilo je lapidarno, podana je le osnovna misel (kot pri njegovih osnutkih za pridige), ki naj bi jo nato predavatelj samostojno formuliral in razvil. Žal besedilo ni v celoti čitljivo; težave povzročajo zlasti zapisi krajev in imen, katerih nerazberljivost, včasih tudi nerazumljivost zares lahko obžalujemo.³¹ Osnutek je napisan v nemškem jeziku; v drugem delu pričujočega prispevka sta prvo in drugo poglavje v celoti prevedeni v slovenščino, druga pa so na kratko povzeta, pri čemer so okrajšane ali izpuščene večidel splošne zgodovinske in simbolične razlage opreme, inventarja in paramentov. Izpuščena so tudi poglavja o cerkveni pesmi in glasbi, ki sicer pomembno dopolnjujejo celostno podobo sakralne umetnosti. Piscu se je sem ter tja zapisal kak lapsus, redkokdaj tudi kaka konkretna napaka (običajno ob patrocinijih tujih cerkva, pri domačih pa včasih pri datacijah); nanje je, kjer se zdi potrebno, opozorjeno v oglatih oklepajih ali v opombah.

Na Slomškov osnutek predavanj o cerkveni umetnosti je bil doslej pozoren le liturgik Slavko Krajnc, ki je v svoji doktorski disertaciji z liturgičnega vidika na kratko predstavil njegovo vsebino.³² Ločeno je obdelal poglavja o cerkveni pesmi in glasbi ter poglavja o cerkveni umetnosti v službi liturgije. Opozoril je na Slomškov liturgično-duhovni pogled na cerkvene stavbe in na razlago okrasja v pomenu branja odprte knjige duhovnega prostora, pri napotkih za vzdrževanje in ohranjanje pa je izpostavil Slomškov praktični in estetski čut ter njegovo poznavanje zgodovine umetnosti, simbolike in materialov.³³ Umetnostna zgodovina omenjenega teksta še ni opazila in zato še ni upoštevala Slomškovega deleža pri pionirskih začetkih stroke na Slovenskem. Med slovenskimi škofi je bil namreč prvi, ki se je odločil v bogoslovni študijski program vključiti tudi predavanja o cerkveni umetnosti (v Ljubljani je pozneje to storil škof Pogačar) in z osnutkom predavanj postavil podlago predmetu, kateremu je sam posvečal veliko pozornost. Med vidnejšimi profesorji v mariborskem bogoslovju, ki so izšli iz njegovega kroga, je treba omeniti Ignacija Orožna, predavatelja cerkvene umetnosti v letih 1869–1881, čigar delo je bilo sicer zgodovinopisno, dalo pa je opazen prispevek tudi k umetnostni zgodovini.³⁴ Slomšek je bil torej predhodnik generacij, ki so pozneje z rednim izobraževanjem duhovniških kandidatov v mariborskem in ljubljanskem bogoslovju, proti koncu 19. stoletja pa še zlasti z ustanovitvijo Društva za krščansko umetnost in Škofijskega muzeja v Ljubljani

³¹ Napake in vrzeli se pojavljajo tudi v obstoječem tipkopijsnem prepisu Slomškovega osnutka predavanj.

³² Za obrednik glej: Krajnc, *L'opera liturgica di Anton Martin Slomšek*, str. 61–158. Slomšek ga je sestavil v spomin svojim nekdanjim gojencem in prijateljem v celovškem semenišču.

³³ Krajnc, *L'opera liturgica di Anton Martin Slomšek*, str. 231–243.

³⁴ Vrišer, *Profesorji prvega obdobja*, str. 223–224. Orožnovo najobsežnejše delo je zgodovina lavantinske škofije *Die Diözese Lavant*, v kateri je v letih 1868–1893 obdelal štirinajst dekanij.

ter Spomeniškega sveta za lavantinsko škofijo in Škofijskega muzeja v Mariboru, z izdajo glasil, strokovnih prispevkov in spomeniške topografije, ki jo je na pobudo Slomškovega drugega naslednika, škofa Mihaela Napotnika, na pragu 20. stoletja začel objavljati Avguštin Stegenšek, prvi diplomirani umetnostni zgodovinar med Slovenci in v mariborskem bogoslovnem učilišču, pionirsko prispevale k dokumentiranju, preučevanju in ohranjanju slovenske sakralne dediščine in k usmerjanju sodobne cerkvene umetnosti ter s tem utirale pot razvoju slovenske umetnostnozgodovinske vede.

Slika 2: Romarska cerkev Matere Božje na Svetih Gorah, ladja z emporami, 17./18. stol.
(foto: Andrej Furlan © UIFS ZRC SAZU)

2 ANTON MARTIN SLOMŠEK: O CERKVENI UMETNOSTI

2.1 Pastoralne pripombe

Uvod

1. V programu teološkega študija so tudi predavanja o cerkveni umetnosti, tj. o značilnostih tistih predmetov, ki podpirajo namen Božjih hramov, povzdigovati Božjo čast in spodbujati vernike. Vsak duhovnik se mora ravnati po besedah: *Domine, dilexi decorem domus tuae etc.* (Ps 25,8).

2. Okras, tudi cerkven, je vse prevečkrat stvar modnega okusa in zato spremenljiv kot ljudje. Cerkevni okras mora označevati stalnost vere in pobožnosti, zato mora biti njej primeren, ne zgolj spremenljiva stvar mode, in utemeljen na načelih namembnosti, tj. spodbude in uporabnosti, ne pa prepuščen golemu naključju. Bodočemu dušnemu pastirju so zato vedno koristna navodila za vzgojo zdravega cerkvenega okusa.

3. Hiša Božja je predzverje nebes (*Domus Dei et porta coeli*). Zato katoliška Cerkev uporablja vsa umetnostna sredstva, da bi vernikom pripravila veličasten predokus nebeške očetne hiše (*Venite, et gustate*): arhitekturo, slikarstvo, plastiko, kiparstvo, govorništvo, glasbo (*Omnia omnibus facta, ut omnes etc.*). Katoliška Cerkev je mati umetnosti in jo je tudi privedla do najvišje stopnje. Naši altarji so posvečeno središče, okrog katerega se razvijajo stavbarstvo, kiparstvo in slikarstvo, skladateljstvo in govorništvo, in nas navdajajo s tistim navdušenjem, ki se imenuje umetnost. Kristjana očara slovesni obred z izvrstno pridigo. Nato pred sliko: Rafaelovo Kristusovo spremenjenje, medtem ko navdušeno občestvo vzplamteva v himnah naših skladateljev in ob Pergolesijevih instrumentalnih zvokih, vzvišenem koncertu duha.

4. Okras svetišča je tudi pomemben odraz verskega mišljenja nekega občestva (pripoved C. 5, Tschiderer o sopotnikih iz Italije, ki so na vsaki postaji najprej pohiteli v cerkev).³⁵ Na Tirolskem so celo v najmanjših vaseh čudovite cerkve, župnišča pa majhna in neznatna. Pri nas, ah, prekrasna župnišča, cerkve pa pogosto še vedno ubožne, četudi jih je od leta 1860 manj kot od 1830. Še pogostejše so umazanija in pajčvine, v sramoto župnikov in njihovih pomočnikov. Ne more biti vsaka cerkev bogata, čista pa je lahko.

5. Cerkevna umetnost zajema vse tiste stroke, ki se uporabljajo pri bogoslužju, kot so arhitektura, stavbarstvo, plastika, kiparstvo, slikarstvo, ornametika (umetnost v zlatu in svili), govorništvo, skladateljstvo oziroma glasba s pesmimi in spremljavo na pihala in godala, z orglami in cerkvenimi zvonovi. O

³⁵ Citat ni jasen; omemba se morda nanaša na Slomškovega sodobnika Johanna Nepomuka Tschidererja (1777–1860), ki je bil od leta 1835 škof v Trentu (beatificiran 1995).

vseh teh umetnostnih predmetih mora bodoči duhovnik pridobiti pravi pogled zdravega cerkvenega okusa, da bi znal ohraniti, kar je starega dobrega, in poskrbeti za novo, od veličastnih oltarnih slik do otroških podob, od zvonov do oltarnih zvončkov. Vse mora biti spodbudno.

6. O vseh teh predmetih je mogoče dobiti osnovni pouk iz slik dotičnih del; te so za strokovnjake, pri katerih se je mogoče poučiti, tu so podani le potrebni namigi, kaj si glede cerkvene umetnosti v škofiji želim z ozirom na umetnostni genij, na zahteve časa in na sredstva. Vse to je treba upoštevati pri vsakem delu.

2.2 Cerkvna stavba. Slog. Arhitektura. Stavbne oblike

Cerkvena stavba mora ponazarjati versko idejo, nevidno napraviti vidno, čutne ljudi prevzeti in dvigniti. Do 4. stoletja le katakombe, s Konstantinovem križem se začne tudi umetnost stavbarstva. Stare poganske bazilike spreminjajo v krščanske, gradijo pa tudi nove. Zamisel cerkve je prevzeta po gornji izbi jeruzalemske obednice. Cerkev naj bo postavljena na visoko mesto, členjena v obliki križa, ločena za duhovnike in ljudstvo in usmerjena od zahoda proti vzhodu, ker so po sv. Atanaziju apostoli učili moliti proti vzhodu. To je temeljni načrt, ki ga je Cerkev skozi stoletja različno razvijala. Kor (prezbiterij) naj bo torej ločen od ladje. Oglej.

Gradbeni slog se deli na štiri obdobja:

1. Romanski, od 400 do 800. Način gradnje z vitkimi stebri, z lesenim ostrejšem, npr. v Ogleju, na Monte Santu, krstilnica npr. v Ogleju; do leta 1000 brez zvonikov.

2. Romansko-bizantinski, z močnimi oporniki, oboki, kupolami, od 800 do 1300, npr. Innichen, Trento, Puščava³⁶ (Maria Wüsten); s polkrožnimi loki.

3. Nemški (gotski) gradbeni slog, z visokimi šilastimi loki, od 13. do 16. stoletja; takšna je naša celjska kapela Marije sedmerih žalosti, najlepša pa Nova Štifa pri Ptuj (Ptujška Gora).

4. Renesančni (italijanski, novorimski) slog z zaokroženimi svetlimi dvoranami in kupolami, od 1600 do našega časa, npr. Sv. Alojzij (Maribor), Ponikva, Sladka Gora, Gornji Grad.

Opomba: Od 1860 [!] ³⁷ do 1830 je trajal reformatorski protestantski kitasti slog (*Zopfstil*), z jahalni šoli podobnimi stisnjenimi prostori, gredastim stropom, neoblikovanimi okni, z zvoniki kot pokrovčki za pipo, brez duha in brez

³⁶ Slomšek je zapisal kraj Maria Wüsten (Puščava), mislil pa je mogoče na Maria Wörth (Otok na Vrbskem jezeru), kar bi dejansko ustrezalo slogovni opredelitvi.

³⁷ Slomšek je pomotoma zapisal 1860 namesto 1760.

vrednosti, kot vsa doba, npr. Sv. Primož na Pohorju, Frankolovo (Stražica), Šentjanž na Dravskem polju.³⁸

Presoja

a) Romanske cerkve predstavljajo prehod od poganstva h krščanstvu, za današnji čas morejo biti komaj kaj uporabne.

b) Bizantinsko-romanske so s svojimi stebri okorne, mračne, le iz /.../³⁹ kot npr. sv. Bonifacij [!] v Münchnu.

c) Gotske cerkve s svojimi zračnimi šilastimi loki sežejo najvišje v nebesni svod. Vse je religiozno simbolizirano, od portala do slikanih oken, in ima svoj pomen, npr. vrtnica pomeni molčečnost, triperesna deteljica Sveto Trojico, stebber je zamišljen kot uta iz vej in listja. Celo sile zla služijo za podlago zmagujoči veri, npr. giganti, psi, levi, enorogi. Enotnost v vseh delih. Primeri: Sv. Peter [!] na Dunaju,⁴⁰ Freiburg, Köln. Ta oblika je najlepša, je pa tudi najdražja, za naš čas preveč potratna.

d) Novoitalijansko-romanske, od 16. stoletja, lažje, ne tako težke, senzualnejše, vendar bolj praktične, zato pri nas najboljše cerkve. Iz ljubezni do t. i. kitastega sloga so bile opustošene najlepše gotske stavbe, npr. kapela v Celju,⁴¹ Salzburg-Mülln, Ptuj. Zdaj je spet v ospredju gotika, žal brez potrebnega religioznega duha. Zato najnovejši gradbeni slog občuduje vzvišenost nemškega in oblikovnost rimsko-bizantinskega sloga. Okna itd. npr. pri Sv. Martinu v Rožni dolini /.../.⁴² Še novejše tiste z romansko-bizantinskimi oporniki, npr. Sevnica.⁴³

Praktični sklepi

1. Prizadevaj si ohraniti, kar je starega vrednega, in sicer z vzdrževanjem strehe (*sarta tecta*), pri prezidavah z uporabo starih umetnin; npr. v Špitaliču pri novem zvoniku stari portal in zvonikov križ.⁴⁴

³⁸ Cerkev pri Sv. Primožu na Pohorju je bila zgrajena leta 1789 in posvečena 1844, cerkev v Frankolovem so postavili v letih 1787–1789, posvečena je bila 1789, cerkev v Šentjanžu na Dravskem polju pa je bila zgrajena in posvečena leta 1833.

³⁹ Slomšek navaja v nadaljevanju »nur aus ...«, zadnja beseda je nečitljiva.

⁴⁰ Slomšek je nedvomno imel v mislih cerkev sv. Štefana.

⁴¹ Slomšek je najbrž imel v mislih gotsko cerkev sv. Andreja, ki je bila leta 1857 preurejena v protestantsko, glej Marijan Marolt, *Dekanija Celje. 1. Cerkevni spomeniki v Celju* (Umetnostni spomeniki Slovenije 3), Maribor 1931, str. 84–87.

⁴² Cerkev v Šmartnem v Rožni dolini, ki je bila zgrajena leta 1856 in jo je Slomšek naslednje leto posvetil, je bila ena zgodnejših neoromanskih stavb na Slovenskem. Prim. Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 634. Za navedkom Šmartnega sledi navedba lokacije, ki je težko razberljiva.

⁴³ Cerkev v Sevnici je pogorela leta 1854, novo, ki spada med zgodnejše neoromanske cerkve v slovenskem prostoru, so zgradili v letih 1861–1862. Prim. Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 604. Slomškova navodila so torej nastala v času, ko so jo zidali, tik pred njegovo smrtjo.

⁴⁴ Glej omembo v pridigi Matije Vodučka v: Anton Slomšek, *Mnemosynon slavicum suis quondam auditoribus ac amicis carissimis dicat Antonius Slomšek*, Celovec 1840, str. 113; Anton M. Slomšek, *Liturgični priročnik, 1. Mnemosynon slavicum. Slovenski obredni opomnik*, Celje 2010, str. 314; prim. Mija Oter, Južni portal spodnje cerkve nekdanje žičke kartuzije in situ ali ne, v: *Acta historiae artis Slovenica* 20 (2015) št. 2 (*Redovna umetnost in njen kontekst*), str. 14.

2. Pri popravilih skušaj odstraniti, kar je iz časa kitastega sloga, in izpeljati skladno novogradnjo; npr. nova streha na zvoniku na Gorci pri Malečniku.⁴⁵ Kako nerodne so gotsko izdelane cerkvene orgle v novoitalijansko zidani cerkvi, npr. na Ponikvi.

3. Ko gre za novo zgradbo, se ne ravnaj niti po modi niti po gradbenem uradu, ki je večinoma suženj mode, temveč si poišči vzorec, preudari potrebno velikost prostora in gradbena sredstva, posvetuj se z gradbenim strokovnjakom, natančno zasnuj načrt in zidaj! Vsem ne bo nikoli prav, tudi kmetom ne (Tschiderer).⁴⁶

4. Novejše cerkve, iz 18. stoletja, so bolj podolžne, štirikotne, po vzoru cerkve sv. Petra v Rimu, z ali brez kupole; npr. Gornji Grad, Sv. Peter v Rimu. Zdaj se spet uveljavljajo bizantinsko-romanske forme, s portali in polkrožnimi loki.

Simbolika cerkve

Cerkev simbolizira trojni pomen hiše Božje.

1. Snovno cerkev iz kamna z v njej zbranim občestvom kot podobo vidnega Kristusovega kraljestva na zemlji; ponazorjeno s križem, četverkotnikom, katerega temelj je Kristus, mi pa kamni, povezani z vezjo ljubezni.

2. Duhovno notranjo Cerkev v nas, po krstu in drugih sredstvih milosti povezano v svetišče Svetega Duha, katerega temelj je vera, oltar srce, krov pa krščanska ljubezen.

3. Podobo večnega Kristusovega kraljestva v nebesih; simbolizirano z velikostjo in sijajem, ki vse drugo presega, ter z ločenostjo od hrupa in svetnih opravil.

Nanašajoč se na ta trojni pomen v cerkvi zato ni brez pomena število, npr. trije oltarji, sedem oken ali kapel.

Gradbene oblike v lavantinski škofiji

1. Najstarejše, v polromanskem slogu, z zvoniki na sredini,⁴⁷ z apsidno kot izboklino za veliki oltar. Apside so bile pozneje razširjene v prezbitერიj: v gotiki (Vuzenica) ali pozneje v renesansi (Laško); ladja bodisi pokrita z lesenim stropom bodisi okorno obokana.

2. Gotske, z majhnimi šilastimi okni.

3. Prehodni slog, od gotskega k novoitalijanskemu, z zunanjimi oporniki in notranjimi polkrožnimi oboki (jezujski gradbeni slog), npr. Sv. Rok pri Šmarju. Večina podeželskih cerkva ima po dvoje stranskih kapel, npr. Sv. Štefan

⁴⁵ Cerkev Device Marije na Gorci pri Malečniku so obnavljali v letih 1860–1864. Zvonik je tedaj dobil novo streho, glej: Alojzij Žalar, *Mati Božja na Gorci pri Sv. Petru pri Mariboru*, Maribor 1991, str. 10, 20.

⁴⁶ Glej op. 35.

⁴⁷ Mišljeni so t. i. korni zvoniki.

(pri Žusmu), Zibika. Lepše stavbe z emporami so iz 16. stoletja, npr. Svete gore, Marija Tolažnica.⁴⁸

4. Najnovejša je oblika rotunde, s kupolo ali brez nje, npr. Sladka Gora.⁴⁹

2.3 Notranji okras cerkve

Oltarji

Kakor je cerkev oko, uho, srce, žarišče vsega občestva, tako je oltar srce celotne cerkve, na oltar je navezano srce duhovnika. *Ubi thesaurus etc.*

1. Zgodovina oltarjev. Četudi je ves svet hiša Božja in vsako človeško srce daritveni oltar, mora smrtnik vendarle imeti prostorček, kjer sporoča svoja čustva, molitve in zahvale delivcu vseh dobrih darov, tj. oltar.⁵⁰ Zato so očaki Noe, Abraham idr. gradili oltarje; nato v svetem šotoru in templju oltar za kadilne in žgalne daritve. Kristjani so za oltar najprej imeli mizo (*mensa*); tak je Petrov oltar v Rimu. Nato oltarje iz kamna nad grobovi mučencev kot simbol vogelnega kamna (*lapis angularis*). Na vzhodu le en oltar: *unus episcopus, unum altare* (sv. Ignacij).⁵¹ Na zahodu že od leta 400 po Kristusu poleg velikega tudi stranski oltarji, zaradi številnih privatnih maš.

2. Struktura oltarja. Bistvo oltarja je menza, ne nastavek. Menze morajo biti kamnite, bodisi nepremične (*fixa*) ali pa prenosne (*portabilia*). Posvetiti jih mora škof; če oltar ni posvečen, je treba nanj položiti portatile. Posvetitev je od vseh najdaljše in najslovesnejše opravilo. Znak posvetitve je pet vžganih znamenj na menzi in grobek (*sepulchrum*) z relikvijami. Oltar, na katerem se bere maša, mora biti pokrit s tremi prti: iz povoščenega grobega platna (*tela grossa*), srednja prta pa iz čistega finega lanenega platna – ne iz bombaža (dekret Kongregacije svetih obredov). Čipke z rdečo podlogo niso cerkvene, tudi vezene z rožami so iz novejšega časa. Oltarji z letvicami ali lesenimi prekrivali na škarnike. Duhovniki morajo poskrbeti, da bodo oltarji čisti in snažni; enkrat letno jih je treba razkriti, očistiti in prezračiti, oltarne stopnice večkrat pomiti, pokriti s preprogami, kamnite pa iz zdravstvenih razlogov pozimi z deskami.

3. Nastavek oziroma oltarni okras je bodisi plastičen, iz lesa ali marmorja, bodisi stenska slikarija – kot freska (*fresco*) ali z vodenimi barvami. Punčica je oltarna podoba, običajno podoba cerkvenega zavetnika. Vsa oltarna zgradba mora imeti neko idejo, predstavitev vere na splošno ali pa nekega posebnega

⁴⁸ Čeprav glede datacije povsem ne ustrežata, se navedka očitno nanašata na Marijino cerkev na Svetih Gorah ob Sotli, kjer so konec 17. stoletja postavili nov prezbiterij, nato pa prizidali stranski ladij z emporami, in na cerkev Marije Tolažnice v Brezju v Čeremožišah pri Žetalah, ki je bila zgrajena leta 1725 in ima emporo nad kapelami.

⁴⁹ Ime kraja je težko čitljivo, vendar ga je pogojno mogoče razbrati kot Sussenb. in identificirati s Sladko Goro; tamkajšnja cerkev je dejansko v osnovi centralna stavba, ni pa prava rotunda.

⁵⁰ Prim. Slomškovo pridigo na Dobrni, ki jo je objavil Valentin Viri, Nova cerkev na stari Dobrni, v: *Drobtinice* 3 (1848), str. 133, 137.

⁵¹ O tem piše sv. Ignacij Antiohijski v *Epistola ad Philadelphianos*, 5.

predmeta, npr. štirih evangelistov, mučencev, apostolov; vere, upanja in ljubezni. Obstajajo omarični oltarji; ti so najstarejši, gotski, večkrat zlepljeni skupaj, npr. krstni oltar na Ptuju.⁵² Običajnejši so stebrni oltarji, z različnimi vrstami stebrov, kot so korintski, jonski itd. Slike so veličastnejše, kipi pri ljudstvu bolj priljubljeni. Odstranjevanje starih umetniških slik ali častitljivih podob naj se ne dopušča, temveč naj se jih obnovi, npr. Sv. Lenart. Le s starostjo pridobiš pobožnost in zaupanje (sv. Nikolaj iz Flüe). Dostikrat ima oltar tron, v katerem je podoba, ki se menjuje z ozirom na praznike. Oblečeni kipi so bili prepovedani – po pravici, vendar s prizanesljivostjo; kjer jih še imajo, naj duhovnik poskrbi za primerno oblačilo (ne kakor v Wolfsbergu, s starimi zaponkami).

4. Uporaba podob. Upodabljači umetnosti, slikarstvo in kiparstvo, sta tako kot govornišstvo in poezija v službi Cerkve in vere. Že v katakombah je najti simbole, npr. dobrega pastirja, goloba po Tertulijanu že od 2. stoletja. Od Konstantina dalje tudi slike Marije, apostolov in mučencev. Ker čutno ljudstvo kar prelahko jemlje podobo za predmet (češčenja), je to spodbudilo mnogo nasprotnikov češčenja podob. Znano je nasprotovanje češčenju podob na vzhodu, posebno pod Leonom III., na zahodu pa s strani reformacije. Cerkev je češčenje svetih podob vedno zagovarjala. Sv. Gregor Veliki je ta nauk klasično opredelil v pismu škofu Serenu iz Marseilla in nato Klemenu.⁵³ Na vzhodu je spor zaradi podob pomiril drugi ekumenski nicejski koncil (787), na zahodu je češčenje podob potrdil tridentinski koncil.

Navodila za dušne pastirje s strani Cerkve in umetnosti

a) Izpostavljena ne sme biti nobena podoba, ki temelji na napačni zgodovinski ali dogmatični osnovi, npr. Abraham in angel s tropom psov.⁵⁴

b) Vse nespodobno, čutno, dražljivo se mora odstraniti, npr. sv. Magdalena, sv. Jurij s konjem (sv. Jur in sv. Marjet). Žal naši moderni umetniki ne znajo slikati svetih podob. Častilci umetnosti in narave. Tudi angeli morajo biti oblečeni.

c) Naj ne bo nobene nenavadne podobe (*nullam insolitam ponere, vel ponendam curare imaginem*, Tridentinski koncil), vztraja naj se pri tradiciji, ne da bi se umetnikovi domišljiji postavilo preozke meje. Kako bedno se upodablja *Ecce homo* ali Križani.

⁵² Mišljen je gotski krilni oltar v nekdanji krstni kapeli proštije cerkve na Ptuju, pripisan slikarju Konradu Laibu in pomočnikom. Glej: France Stele, Laibov oltar v Ptuju, v: *Razprave 1. razreda SAZU*, Ljubljana 1950, str. 259–308.

⁵³ Za papeževo obsodbo Serenovega ikonoklazma glej *Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen* 8, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1976, stp. 328 (geslo: Serenus von Marseille).

⁵⁴ Slomšek je morda imel v mislih motiv nadangela Gabrijela, ki kot lovec z rogom in psi nastopa v prizoru Lova na enoročca v Zaprtem vrtu, videl pa ga je lahko na vhodni steni Marijine kapele v opatijski (zdaj stolni) cerkvi v Celju; za motiv glej: Lev Menaše, *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*, Celje 1994, str. 248–250.

d) Prevladovati morata umetnost in dober okus, četudi Bog svojih milosti ne veže na umetnost; npr. milostne podobe nekdanj bogate, pa vendar zmerno.

e) Cerkve ne smejo biti preobložene s slikami in podobami, prav tako tudi ne altarji, sicer bolj raztresajo kot spodbujajo.

Žal svetna moda vse prepogosto vpliva tudi na cerkveno kiparstvo in slikarstvo, tako kot prevladujoči okus na cerkveno okrasje. V tako imenovanem baročnem času 1600–1780 so morali vsi kipi in podobe nositi perike, npr. veliki oltar v /.../.⁵⁵ Celo narodna noša je večkrat zlorabljen, npr. na Koroškem morajo vse podobe nositi vrvičasto brado, le J.⁵⁶ ne. V 18. stoletju so bili altarji preobloženi, na začetku 19. stoletja pa so bili popolnoma brez vsega. Zato morajo umetniki preučevati zgodovino, da ne postavljajo zvonika ali zvonikove ure v Herodov čas. Naj se starožitnost s sedanjim okusom tako kombinira, da ustvarja in spodbuja pravo predstavo, npr. sv. Maksimilijan in Viktorin.⁵⁷ Moderni salonski okus ne spada v cerkev, npr. veliki oltar v prejšnji postavitvi v Alojzijevi cerkvi ali prezbiterij v Dravogradu, od Reiterja.⁵⁸

Praktične izvedbe

1. Kadar gre za novo opremljanje ali postavljanje oltarjev ali notranjščine cerkve, naj se spodbudi čast občestva. Pokaži polomljene kipe, počrnele podobe in to prikaži kot žalitev Boga in njegovih svetnikov. Ne obupaj zaradi kljubovalnosti, ne bodi pa tudi ne preveč previden, poskušaj na svojo stran pridobiti kolovodje.

2. Ne izpusti vajeti iz rok, tj. ne prepusti kmetom izbire umetnika, načina izvedbe, sklepanja akorda, sicer bodo vzeli prvega najboljšega šušmarja in Božjo hišo za stoletja skazili, npr. Sv. Urh.

3. Poišči zanesljivega, poštenega mojstra, oglej si njegove dosežke in ne skopari pri ceni. Nekoč vse nadvse bogato (npr. veliki oltar v Krki),⁵⁹ zdaj vse prav ceneno, zato tudi revno, za kratko dobo.

4. Sam vodi nadzor pri izdelavi, toda ne vmešavaj se veliko.

⁵⁵ Zapis kraja ni dobro čitljiv, brati ga je mogoče kot Lank.

⁵⁶ Beseda ni do konca izpisana.

⁵⁷ Po vsej verjetnosti sta mišljeni oltarni sliki sv. Maksimilijana in sv. Viktorina iz delavnice Leopolda Kupelwieserja v bogoslovni cerkvi sv. Alojzija v Mariboru. O slikah glej: Ana Lavrič, Slovenski »panteon« v Slomškovih Drobntnicah in pri Novi Cerkvi, v: *Acta historiae artis Slovenica*, 19 (2014), št. 1, str. 106–108.

⁵⁸ Jožef Reiter (1803–1875), slikar v Mariboru, je s freskami okrasil več cerkva, mdr. tudi proštjsko cerkev v Dravogradu. Glej: Viktor Steska, *Slovenska umetnost. 1. Slikarstvo* (Mohorjeva knjižnica 16), Prevalje 1927, str. 297–298.

⁵⁹ Pripomba se nanaša na bogato izrezljani veliki oltar v Krki na Koroškem, ki je delo Michaela Hönla iz 1629, glej: Kärnten (ur. E. Bacher idr.), *(Dehio-Handbuch Kärnten. Die Kunstdenkmäler Österreichs)*, Wien 1976, str. 204.

Slika 3: Konrad Laib, krilni oltar v mestni župnijski cerkvi sv. Jurija na Ptuj, ok. 1460
(foto: Andrej Furlan © UIFS ZRC SAZU)

Tabernakelj

1. *Armarium*, v katerem se hrani Najsvetejše v monštranci ali v ciboriju ali v obojem, je na oltarju najodličnejši okras, nevestina sobana cerkve. V starih časih je bilo Najsvetejše hranjeno v zakramentalni hišici na evangelijski strani ali na oltarju v viseči posodi v podobi goloba. Tabernakelj ima obliko šotora, po zgledu svetega šotora, z zaprtimi vrati ali na vreteno. Biti mora iz dragocenejšega lesa, pozlačen, znotraj oblečen z žametom ali svilo ali pa spodobno poslikan. Marmorni so vlažni.

2) Različne naprave za izpostavljanje Najsvetejšega so večinoma abotna norčevanja novega časa brez okusa in naj se jih ne dopušča. Prav tako tudi ne nepotrebnih neokusnih vencev. Tabernakelj naj ne bo previsok, kot so novejši, ki molijo čez oltarno sliko. Le za posebne slovesnosti naj se okraši s svežimi dišečimi cvetlicami, tako kot oltar. Ključ tabernaklja ima duhovnik. Sveče, toda ne preveč. Obeski in podobni izdelki iz blaga in papirja so nelični in pogosto vnetljivi (Ljubljana, križevniška cerkev).⁶⁰

Praktična pravila

1) Poskušaj vse naprave varovati z nadzorom cerkvene služinčadi pri po-metanju, prižiganju sveč itd. Največkrat propadejo zaradi nepazljivosti.

2. Pouči vernike o pomenu različnega okrasja, barv, simbolike, svetnikov. Okras najlepših cerkva je brez koristi, če se ljudje niti enkrat ne seznanijo s po-dobami, katere svete podobe imajo, zakaj prav takšne častijo.

3. Bojuy se proti na večinoma materialnih interesih temelječem češčenju t. i. živinskih patronov; toda s plevami ne iztresaj pšenice. Tako imajo kmetje namesto Benedikta in Ruperta raje sv. Lenarta. (Op.: Cerkveni patroni po raz-ličnih časovnih obdobjih. Najstarejši sv. Križ, blažena Devica Marija, sv. Jurij. V času križarskih pohodov zavetniki Ogleja in Salzburga).

4. Cerkev mora biti za vernike odprta knjiga; zato je potrebna pogostejša razlaga figur, simbolov itd., npr. za praznik vseh svetnikov, na praznik posve-titve cerkve, gl. Prijatelj, 26.⁶¹ Simbolične predstavitve: 1. Sv. Trojice, 2. Kristusa kot Otroka, Učitelja, Odrešenika, Križanega, Vstalega, Sodnika, 3. Marije kot Device, Matere, Sedmerih bolečin, Vnebovzete, 4. angelov, kerubov, serafov, 5. apostolov, gl. Jakob, str. 51.⁶² (Smrtna postelja nespokorjenega grešnika na sto-pnicah prižnice na Ponikvi).

2.4 Cerkvene dragocenosti

»Božji hiši ne sme primanjkovati dragocenih predmetov, ki jih ima vsaka boljša hiša; četudi dragocenosti niso bistveno nujne, so vendarle potrebne za lepa liturgična opravila.« Slomšek jih na kratko predstavi v naslednjem zaporedju. /1/ Pri kelihu poudarja, da mora biti njegova kupa iz srebra ali zlata oziroma vsaj dobro pozlačena; medeninasta ali bakrena, kakršne imajo pri revnejših cerkvah, pa je zdravju škodljiva in zato po kanonskem pravu prepovedana. Kot

⁶⁰ Leta 1857 se je ob neki šolski slovesnosti v ljubljanski križevniški cerkvi po nesreči vnela slika Marije Priprošnjice, ki jo je leta 1716 po naročilu cesarice Eleonore za veliki oltar naslikal Johann Michael Rottmayr. Ohranil se je le fragment, ki ga hrani Narodna galerija v Ljubljani. Glej: Federico Zeri, *Tuji slikarji od 14. do 20. stoletja*, Ljubljana 1983, str. 54; Federico Zeri in Ksenija Rozman, *Evropski slikarji. Katalog stalne zbirke* (Katalogi 1), Ljubljana 1997, str. 151.

⁶¹ Slomšek navaja časopis *Prijatelj* (tudi *Slovenski prijatelj* oz. *Šolski prijatelj*), ki je mdr. objavljal tudi pridige in je za 23. nedeljo in obletnico posvečenja cerkve prinašal besedila o pomenu krščanskih cerkva, njihovi simboliki ipd., navedek 26 pa je najbrž lapsus.

⁶² Jakob, *Die Kunst im Dienste der Kirche*, str. 51.

primerka navaja gotski kelih v Rušah in dragoceni kelih iz arabskega oniksa pri Sv. Ksaverju v Radmirju. Duhovniki naj zlatenje kelihov zaupajo le zanesljivim mojstrom. /2/ O vrčkah za daritveno vino in vodo pravi, da so v splošnem v rabi stekleni. /3/ Pri ciboriju ponovi, da je imel nekdanjo obliko goloba, ki je visel pod baldahinom nad oltarjem. Plašček ciborija mora biti bele barve. /4/ Monštranca se uporablja že od 13. stoletja, od uvedbe praznika sv. Rešnjega telesa. Starejše, gotske, so stolpičaste (npr. na Ptuj in v Celju), imajo pa lahko tudi obliko drevesne krošnje ali sonca. Pisec poudarja, da se mora oblika monštrance ujemati s slogom cerkve. Pripominja, da so cerkve leta 1810 z oddajo srebra veliko izgubile, da pa je zdaj bolj cenjeno delo kot teža. Okrasje monštrance, če je ta premalo ali preslabo okrašena, mora biti izvedeno po pameti, *cum grano salis* (omenja kovinske vence, ki jih ima celovski pasar Greiner).

/5/ Križani kot bistveni del daritvenih oltarjev mora stati na sredi, med svečnikoma. Za pogrebe odraslih se uporablja križ z mrtvaško lobanjo, za otroke pa brez nje. Nagrobni križi morajo biti spodobni, poganskih spomenikov, kot so npr. urne, geniji itd., pa se ne dopušča. Duhovnik naj poskrbi, da bodo križi tudi po hišah, pri poljskih pa, da ne bodo polomljeni ali šušmarsko izdelani. Naročijo naj se v Grödnju. Poljski križi naj stojijo na pravem mestu, ne preveč na redko in tudi ne prepogosto, in naj imajo klečalnik. /6/ Oltarni svečniki in svetilke morajo biti po materialu v skladu s premožnostjo, po velikosti pa z velikostjo cerkve in oltarja. Svečniki, po številu dva do šest, se morajo ravnati po obliki oltarja in ne smejo zatemniti križa. Kandelabra ob straneh oltarja sta ponekod v rabi ob tronu (npr. na Ptuj). Večramni svečnik ob tabernaklju ne sme segati predaleč nad menzo, da bi ne umazal oltarnih prtov in okadil kipov. Groba zloraba je, zapiše Slomšek, če se navrtajo stebri in namestijo sveče pred kipe, prav tako, če se namestijo zrcalne bleščice z lučkami.⁶³ Lesteneč iz kovine ali lesa je cerkven, bleščee steklene koralde pa spadajo le v plesno dvorano.⁶⁴ /7/ Vsaka župnijska cerkev mora imeti dve kadilnici. /8/ Značilno stanje časa kaže Slomškova pripomba, da se relikvije, ki večinoma predstavljajo največji zaklad cerkve, pri nas le redkokje še najdejo, pogosto zavržene, razmetane po kotih. Za poljubljanje relikvij je treba imeti ostensorij in biti morajo pod steklom. /9/ Misali, obredniki in druge cerkvene knjige so bili pred iznajdbo tiska zelo dragoceni, sijajno pisani, okrašeni s srebrom in zlatom in so jih imeli v veliki časti; naši misali in obredniki so večinoma brez zlata in srebra. Kanonske table morajo biti enakih oblik kot ostala ornamentika in ne preveč vpadljive. /10/ Pri posodah za sveta olja je posebej izpostavljeno, da se morata pušici za

⁶³ Prim. Hašnik, *Za vse, ki imajo pri cerkvah opraviti*, 12 (1857), str. 262.

⁶⁴ Sveče naj bodo iz čistega voska, olje za večno luč le iz oliv (Kongregacija svetih obredov, 1840 in 1850).

Najsvetejše in za bolniško maziljenje hraniti ločeno, čeprav je običajno in udobno, da ju imajo skupaj.

Posebej je obdelana oprema zakristij. Te so pri starejših cerkvah največkrat na evangelijski, tj. severni strani in zato vlažne, pri novejših se gradijo na sončni strani, zaradi česar so bolj suhe in prijaznejše. V vsaki zakristiji so omara za obleke in na njej Križani, tabla s pripravljeno in zahvalno molitvijo, klečalnik in lavabo. Zakristijske skrinje iz starejših časov so rezbarske in mizarske mojstrovine (Ptuj, v obeh cerkvah). Duhovščina mora skrbeti za čistočo. Ne more biti vsaka cerkev bogata, vsaka pa je lahko čista.

Tretje poglavje zaključujejo navodila za vzdrževanje cerkvenih predmetov. /1/ Prva točka se glasi »Obnova slik je zelo kočljiva, zadošča odstraniti prah, ne umivati z vodo, naj se poišče zanesljivega slikarja, ki slik ne bo izpral z lugom.« /2/ Druga točka se nanaša na pravilno hrambo paramentov, /3/ tretja na cerkveno perilo. Slomšek pripominja, da sta trohnoba in plesen v zakristiji najglasnejša graja cerkovnika in duhovščine.

2.5 Cerkevne naprave v ladji

»Če mora vsaka dobro opremljena hiša imeti skladne kose opreme, to toliko bolj velja za hišo Božjo; ne samovolja in golo naključje, temveč cerkveni čut in okus morata prevladati.« /1/ K opremi ladje spada prižnica, ki se je razvila iz ambonov za lektorja in pridigarja, postavljenih na izhodu iz prezbiterija (v Senju npr. pri velikih mašah berejo berila na stopnicah prezbiterija, evangelijski pa s prižnice). Nameščena mora biti na mestu, s katerega je mogoče govornika dobro razumeti (npr. Sv. Jožef). Predstavlja naj religiozno idejo, da ne bo podobna lastovičjemu gnezdu. Kot primerke Slomšek navaja prižnice na Ponikvi, v mariborski stolnici in pri Sv. Jožefu ter dodaja, da je bolje govoriti z lesenih kakor s kamnitih prižnic. /2/ Spovednice morajo biti na javno vidnem prostoru, od treh strani zaprte, spredaj z vratci in zaveso, dvignjene en čevljev od tal, opremljene s podobo Križanega oziroma sv. Petra ali sv. Magdalene in s seznamom škofu pridržanih primerov. Les naj bo trden, zgradba močna in ne nerodna, kakor je običajno. Ideja je v figurah, kot npr. na Sladki Gori, na Vranskem (šest angelov).⁶⁵ /3/ Cerkevne klopi morajo biti iz trdnega lesa, ne preštevilne, izdelane v skladu s slogom cerkve. Na stranicah so lahko okrašene s pomenljivim okrasjem, npr. na Ptuj. Ženske morajo biti ločene od moških; sv. Karel Boromejski je dal napraviti med njimi celo leseno pregrado. /4/ Krstilnico za krst s potapljanjem je še videti v Ogleju, t. i. *Baptisterium gentium*. Krstilnik je iz kamna, ima naj kotlico in pokrov, zraven pa še školjko za oblivanje krščenca, posodo za prestrezanje in sakrarij za izlivanje vode. Biti mora ograjen. Oblika je osmerokotna ali okrogla,

⁶⁵ Jakob, *Die Kunst im Dienste der Kirche*, str. 109.

nastavek piramidast, okrašen s podobo Kristusovega krsta ali z golobom. /5/ Kropilnik v obliki kamnite školjke ali kotlice naj bi bil nameščen na obeh straneh cerkvenih vrat, lahko pa stoji tudi na kamnitem podstavku. /6/ Cerkevna vrata s portalom ponazarjajo Kristusa. Portal naj bo v enakem stilu kot cerkev: v romanski, gotski ali renesančni obliki. Posebno gotske portale večkrat krase lepe skupine, na vratnih krilih pa so pogoste podobe Kristusa ali cerkvenega zavetnika. /7/ Cerkevno uro potrebuje vsaka župnijska cerkev; številčnice morajo biti nameščene na zvoniku ali ob glavnem portalu, ne pa na velikem oltarju ali slavlolu. /8/ Zvonovi, dva ali trije, morajo biti harmonični, da naznanjajo stopnje praznika in dele sv. maše; nekoč premajhni, zdaj preveliki, so ponos občestva. /9/ Cerkveni zvoniki so različni: romanski so masivni, postavljeni sredi cerkvene stavbe nad krstilnico, npr. v Vuzenici, Laškem idr., gotski so večinoma visoki in vitki, s predrtim okrasjem, npr. v Jurkloštru, Ogleju, Parizu, renesančni so trebušasti, so dragoceni in dolgo zdržijo. Zvonik mora biti slogovno enoten s cerkveno stavbo. /10/ Nagrobniki morajo izražati vero v neumrljivost, vstajenje in priprošnjo za mrtve, celotno pokopališče pa živo vero in krščansko spoštovanje do pokojnih. Spomeniki morajo imeti krščanska znamenja, ne pa podob sove, metulja, plamenic idr. Epitafi se morajo glasiti katoliško. Stari nagrobniki boljše izdelave se morajo ohraniti, pogosto imajo umetnostno in zgodovinsko vrednost. /11/ Oljske gore in postaje križevega pota se nahajajo znotraj in zunaj cerkva. Križev pot, slikan ali kiparski, ima skoraj vsaka župnijska cerkev. Postaje so dveh vrst: frančiškanski ali jeruzalemski križev pot se začne z obsodbo in vključuje trikratni padec pod križem, jezuitski se začne z Oljsko goro in kaže en padec; posebnih odpustkov je deležen le prvi. Kar zadeva cerkveno umetnost, so zdaj najlepše postaje slikane po Führichu, npr. v bogoslovni Alojzijeve cerkvi. Lepa Oljska gora je pri Sv. Petru pri Mariboru (Malečnik). Novejše, kiparske postaje križevega pota so izdelane v Münchnu. Spoštovanja vredna kalvarija iz prejšnjega stoletja je v Šmarju na Rokovem bregu (Sv. Rok). /12/ Svete stopnice po vzoru *Scala sancta* iz Pilatove palače, ki se sedaj hranijo v Rimu, so okrašene s svetinjami in obdarjene z odpustki; v lavantinski škofiji so takšne v Šmarju in v Starem trgu (pri Slovenj Gradcu). /13/ Božji grobovi za veliki teden so večinoma slikani na deske in postavljeni v stranskih kapelah. V Italiji niso v rabi, zato je vse potrebno predpisano v Ritualu. Poskrbi naj se za primeren, ne preobložen okras in za potrebno osvetlitev. Steklene krogle z barvami razveseljujejo otroke. Ogleda vreden je božji grob pri Sv. Petru pri Mariboru (Malečnik).

Oprema prezbiterija je predstavljena posebej. /1/ V dobro urejeni cerkvi naj bo poleg velikega oltarja na listni strani postrežna mizica s Križanim in dvema svečnikoma. Biti mora iz dobrega lesa, enako okrašena kot oltarni antependij. Pri revnejših, manjših cerkvah jo nadomešča zidna omarica oziroma niša ali pa na oltar pritrjena deščica. /2/ Sedeži za celebranta in njegove asistente

so prav tako na listni strani. Celebrantov sedež naj bo nekoliko višji, okrašen s preprogami. Kamnite sedilije v starih gotških cerkvah se odlikujejo po vzorni izdelavi (Maribor). Oblika sedilij se ravna po gradbenem stilu, vendar naj se razlikuje od običajnih slavnostnih sedežev. /3/ Korne klopi morajo biti odličnejše od cerkvenih, ravnati pa se morajo po zgradbi; gotške so npr. na Ptuj, renesančne v Mariboru. /4/ Pomemben del cerkvenega okrasja iz kamna, lesa ali železa sta tudi ograja prezbiterija in obhajilna miza; slednja mora imeti vsaj klečalno podnožje. /5/ V starih cerkvah visi v slavoloku velik Križani, ki pa se redkokje še najde, npr. v Celju in Mariboru.

2.6 Cerkveni paramenti

Slomšek najprej razloži paramentiko na splošno. /1/ Pravi, da je Cerkev za paramente že od najstarejših časov uporabljala tkanine in vezenine, blago in oblike pa se razlikujejo glede na obdobja. /2/ Blago mora biti iz lanu in kono-plje, bombažno je prepovedano; za barvni tekstil se uporabljajo zlato, srebro in svila. /3/ Oblike blaga so bile v tkanju in vezenju v različnih obdobjih različne; Slomšek ločuje vzhodno-bizantinske, arabsko-italijanske, germansko-gotske in novejše. V srednjem veku so bile tkanine dragocene, solidne in trajne, kot dokazujejo stari paramenti, ki so jih našli v grobovih. Od 16. stoletja naprej so paramenti z ozirom na blago in obliko vse bolj nazadovali in v 19. stoletju dosegli najnižjo stopnjo z mašnimi oblačili iz cica in merina, ki se uporabljata za gospo-ska in plesna oblačila, s svetnimi cvetnimi venci. Najbogatejši so bili izdelani iz poročnih oblek bogatih gospa. Par desetletij se spet poskuša vpeljati solidnejše blago, k čemur je, po Slomškovih besedah, mogoče pripomoči. /4/ Vezenje je šlo vzporedno s tkanjem in je bilo na začetku izdelano večinoma iz muslina; pri cerkvenih oblačilih so ločevali med *opus textile* in *opus phrygicum*. Ko je duh krščanstva oživil ljudstva, je bilo vezenje cerkvenih oblačil z občudovanja vrednim umetniškim čutom, prizadevnostjo in vztrajnostjo stvar časti gospa in deklet imenitnejših družin (hči Karla Velikega), od 13. stoletja dalje pa zlasti nun (gl. stara mašna oblačila v Šentpavlu na Koroškem, beli ornat lavantinske škofije). Lepi privilegij žensk se je izgubil, fabrike so izpodrinile ročno delo in tako je izginilo cerkveno vezenje. Cerkvena oblačila so postala tovarniški izde-lek, brez umetniškega čuta. Te paramente označujejo nenavadna majhnost, vio-lini podoben kroj, npr. pri kazuli, in okornost, cerkvena oblika pa je bila pri tem popolnoma pozabljena. Pred nekaj leti je cerkveno vezenje začelo spet oživljati.

V nadaljevanju Slomšek predstavi posamezne paramente, pri čemer se sklicuje predvsem na določila sv. Karla Boromejskega. /1/ Kazula, s križem na hrbtu in prsih, je bila v srednjem veku okrašena z dragocenim vezenjem (gl. Šentpavel na Koroškem) in obrobljena z zlatimi čipkami. Sodobne porte ima-jo pogosto poganske vzorce, pred nekaj časa pa so spet začeli uvajati starejše

oblike (npr. Novo Celje). /2/ Pluvial je bil nekdanj mašna obleka s kapuco, ki so jo ob slabem vremenu in pri procesijah potegnili na glavo, zdaj pa je v rabi kot večernični plašč za kajenje. Biti mora lepo okrašen. /3/ Dalmatika in tunicella za diakone in subdiakone, sprva le za škofe, ki jo pri velikih mašah še nosijo, mora biti v enaki barvi kot kazula.⁶⁶ /4/ Štola, oblačilo časti in jurisdikcije, mora biti opremljena s križem in resami.⁶⁷

Pod naslovom cerkveno perilo so opisana platnena oblačila: /1/ amikt, /2/ alba⁶⁸ – pri Sv. Lenartu nad Laškim naj bi bila stara že nad dvesto let –, /3/ cingulum, /4/ obrobki cerkvenih prtov in alb, bodisi vezeni bodisi iz čipk (znak revščine so čipke iz tila), ki pa ne smejo imeti rdeče podloge,⁶⁹ /5/ roket, okrašen s čipkami in zlikan v številne majhne naborke, in koretelj, ki je običajno manj okrašen; posebej pa še platnena oprema oltarjev: /6/ oltarni prti z ličnimi čipkami, ki naj ne bodo preširoke – Slomšek navaja bruseljske, češke in pariške čipke in opozarja, da je mogoče najti lepe cerkvene vzorce s figurami in prizori –, korporal, *palla maior*, *palla minor*⁷⁰ in purifikatorij, /7/ prt za kelih, ki ne sme biti preobilno vezen, in *velum Sanctissimi*, ki naj bo vedno bel in po možnosti okrašen, ter antependiji, ki so bili v vseh časih posebno bogati (znak siromaštva so antependiji iz navadnega barhanta ali celo papirnate tapete); novejša iznajdba je antependij za izpostavljeno Najsvetejše, ki mora biti bele barve in bogato okrašen. Pod isti naslov je Slomšek uvrstil tudi preproge, bandera in baldahine. /8/ Talne in stenske preproge, ki so bile nekdanj velikega pomena in se v novejšem času nadomeščajo z rdečimi prti, so v zadnjem obdobju spet v razmahu, le da so na hitro izdelane v tovarnah. Najlepše preproge so ročno izdelane (npr. Köln, Salzburg, Marburg); stenske lahko predstavljajo najlepše verske simbole in svelte figure, talne pa ne. /9/ Cerkvena bandera se od Konstantina dalje uporabljajo kot prisposodba zmage v Kristusu. So štirikotne oblike, na gibljivem prečnem drogu, zgoraj s križem, spodaj s tremi izrezki, na sredini običajno s slikami. Blago mora biti svilen, z resicami, prepovedano pa je, da bi bila podobna vojnim zastavam (zastave lahko uporablja le šolska mladina).⁷¹ Čudovita bandera na treh drogih so nečimrnost. Sneti jih morajo vsaj v času posta. /10/ Baldahini so bili prvotno v rabi za pokrivanje oltarja, pozneje za tabernakelj, od 13. stoletja pa za telovske procesije. Biti morajo iz dragocenega blaga, bele barve, vezeni ali okrašeni s podobo Najsvetejšega. Po Slomškovih besedah je »lepo opremljena cerkev krona dušnega pastirja«.

⁶⁶ Določilo sv. Karla Boromejskega.

⁶⁷ Določilo sv. Karla Boromejskega.

⁶⁸ Glede velikosti Slomšek navaja določilo sv. Karla Boromejskega.

⁶⁹ Rdečo podlogo je prepovedala Kongregacija svetih obredov 17. avg. 1837.

⁷⁰ Prepovedano je, da bi bila iz enakega blaga, kot je kazula (Kongregacija svetih obredov, 22. jan. 1701).

⁷¹ Rimski obrednik.

Poglavju o paramentih Slomšek dodaja zaključne pripombe: »Vsi predmeti cerkvene umetnosti morajo človeka skozi čutno dvigniti k nadčutnemu, ne pa ga potopiti v češčenje čutne narave. Sodobna umetnika /.../⁷² sta častilca narave, zato so njune slike brez milosti, npr. stara Marijina podoba in moderna Madona – Magdalena. Zato: /1/ Umetnik naj bo dober katolik, kot npr. Kupelwieser Leopold, von Führich, /.../⁷³ /2/ Ordinariatu naj bo naznanjeno vsako pomembno delo in ime umetnika. /3/ Ne dopuščaj nobene preobloženosti, kot npr. obešanja slik.«

Poglavja VI., VII., VIII. in X. so posvečena cerkveni poeziji, glasbi in petju, posebej koralnemu, in jih v kontekstu likovne umetnosti ne bomo predstavili, zaustavili pa se bomo ob IX. poglavju, ki je zanimivo tudi z umetnostnozgodovinskega vidika.

Slika 4: Korne klopi z reliefi Jožefa Holzingerja v mariborski stolni cerkvi sv. Janeza Krstnika, 1771
(foto: Andrej Furlan © UIFS ZRC SAZU)

2.7 »Najlepši zgled vse cerkvene umetnosti«

»Cerkvena umetnost v vseh njenih zvrsteh, arhitekturi, kiparstvu, slikarstvu, paramentiki, poeziji in glasbi, je veličastna poročna obleka cerkve, ženinov drug (*amicus sponsi*), ki vse poskrbi in oživlja, pa je duhovnik. Brez tega

⁷² Zaradi nečitljivosti besedila umetnikov ni bilo mogoče identificirati.

⁷³ Imena so težko čitljiva. Zadnje ime bi morda lahko razbrali kot Kessler.

živega zgleda je najlepša cerkev mrtva. Žal je tožba S.⁷⁴ še vse prevečkrat resnična: 'Včasih so imeli lesene kelihe, a zlate duhovnike; zdaj zlate kelihe in lesene duhovnike', npr. pri molitvi naprej brez pobožnosti, pri petju brez občutka, pri pridiganju brez življenja ipd. V vsem tem se mora duhovniški kandidat marljivo izuriti, sicer ostane šušmar v najodličnejšem delu cerkvene umetnosti, tj. v kultu, v bogoslužnih opravilih /.../. Zato ob koncu nekaj pripomb k cerkveni umetnosti, ki bi morale biti na začetku in se tičejo duhovnika.«

/1/ Slomšek razlaga, da mora imeti dušni pastir do svoje cerkve posebno ljubezen in kot ženin poskrbeti za njen okras. »Ljubezen je iznajdljiva v najdevanju sredstev, je neutrudna (*caritas Christi urget nos*), v kratkem času uredi, kar je bilo dolga leta zaman zaželeno (npr. Sv. Florijan pri Doliču). Nobeno občestvo praviloma ni tako ubogo, da ne bi moglo poskrbeti za svojo cerkev.« /2/ Glede sredstev pravi: »V našem času sta za gradbeni fond dva glavna vira: molitev in beračenje (*Betten und Betteln*); če ne dežuje, vsaj kaplja; kamen h kamnu palača. Pred časi so gradili mogočniki, zdaj le ubogi. Zato se mora vsako leto kaj malega oskrbeti in za to zbirati, toda tudi moliti za dobrotnike.«⁷⁵ /3/ Največja ovira pri urejanju farne cerkve so po njegovem številne podružnice v nekaterih predelih (omenja npr. Sevnico in Brestanico). Občestva podružnic morajo skrbeti za svoje cerkve, po svoji moči pa morajo prispevati tudi za matično, tako tudi vse soseske. »Zato naj bo farna cerkev vedno glavno ogledalo dušnih pastirjev in s tem biser med drugimi cerkvami, naj bo ponos farnega občestva. Če je ta občutek skupnosti živ, potem se bo širil v sosednja farna občestva (npr. Jarenina – Ponikva).« /4/ Slomšek nadalje priporoča: »Zlato pravilo za olepšanje cerkva je, da duhovnik raje groš priloži iz svojega kot krajcar odvzame zase.« Duhovniki naj o prostovoljnih nabirkah in njihovi porabi vodijo natančno evidenco in o tem obveščajo farane ter tako ustvarjajo zaupanje. »Izplačila iz cerkvene blagajne naj povrnejo (*subsidium*), cerkveno premoženje naj se nikoli ne pretvori v skupnega. Žal imajo občestva o večinoma omejenem cerkvenem premoženju velike predstave (Nova Štifa pri Gornjem Gradu).« /5/ Groba kršitev dobrega cerkvenega okusa »bi bilo sijajno župnišče pri mizerni farni cerkvi, kakor se še neredkokje najde (v stanovanju duhovščine okenske zavesa, zrcala, v božjem hramu pajčevine in prašni oltarji). Župnišče naj bo čisto in urejeno, sobe solidne, ne pa pretirano lepo opremljene. Uporaba sob za kašče ali špekhamre je, milo rečeno, neprimerna (Djekše, Kneža).« /6/ Duhovnik naj bo primerneга vedenja – Slomšek navaja pripombe glede kmetovanja, kajenja itd. –, /7/ skrbi pa naj tudi za primerno vedenje osebja v župnišču. /8/ V nadaljevanju graja postavljanje svinjakov poleg cerkve (npr. Brezje v Čermožišah pri Žetalah, Ponikva). »Okolica cerkve naj bo dostojna in prijazna, po možnosti obdana z zidom z zaprtimi vrati (pred

⁷⁴ Slomšek je zapisal samo začetnico.

⁷⁵ Slomšek navaja: »Zdoushek za podružnico na Čreti, Drobtinice 1855, str. 136«, o tem glej: Matija Vodusek, Andre Sdoušek, Fajmošter labudske škofije, v: *Drobtinice* 10 (1855), str. 131–140.

časom so bile vse cerkve utrdbe proti turškim vpadam). Dokler so obstajala pokopališča okoli cerkva, so bile na vhodu železne mreže, da na sveti prostor ni mogla priti živina, prav tako tudi noben pes. Kako ubogo izgledajo mnoga pokopališča (npr. Negova, Vejice).« Sledi pripomba, da je treba pse od cerkva odgnati (prepodijo jih ježevke in biči), ker »motijo pobožnost in umažejo klopi«. /9/ Duhovniški okras (*decor clericalis*) je krepotno, stanu primerno življenje. Duhovščina pa mora gledati tudi na cerkveno osebje, kot so cerkovnik, ministranti in ključarji, saj bodo le tako »cerkvene stvari skrbno shranjene in predmeti cerkvene umetnosti nepoškodovani, npr. paramenti, oltarni prti.« Na račun ljudi v cerkveni službi dodaja hudomušno pripombo: »Kakor okajeni angeli na tabernaklju (cerkovnik pri Mariji Loretski), tako so žal pogosto cerkovniki stare cerkvene miši ali mladi vrani, brez cerkvenega čuta, in ministranti neredko razpuščeni pubci.«⁷⁶ Tudi v tem primeru »v polnosti velja Gospodova beseda: *Vos estis lux mundi* etc.«

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM)

NŠAM, Fond Zapuščine škofov, Slomšek Anton Martin, šk. 68.

Literatura

Ambrožič, Matjaž, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar in njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev* (Acta Ecclesiastica Sloveniae 25), Ljubljana 2003.

Blagoslovje cerkvenega bandera, v: *Drobtinice* 7 (1852), str. 64–68.

Cerkovnik, Gašper, Društvo za krščansko umetnost v Ljubljani, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. 43 (2007), str. 288–305.

Cevc, Emilijan, Društvo za krščansko umetnost, v: *Enciklopedija Slovenije* 2, Mladinska knjiga, Ljubljana 1988, str. 361.

Dolinar, Luka, Pridiga ob času zahvale za nove zvonove, v: *Drobtinice* 5 (1850), str. 59–66.

Flis, Janez, *Umetnost v bogočastni službi*, samozaložba, Ljubljana 1908.

Giefers, Wilhelm Engelbert, *Praktische Erfahrungen, die Erhaltung, Ausschmückung, Ausstattung der Kirche betreffend: zunächst für den Clerus der Diocese Paderborn*, Schöningh, Paderborn 1858.

Hašnik, Jožef, Za vse, ki imajo pri cerkvah opraviti, v: *Drobtinice* 12 (1857), str. 258–264, 13 (1858), str. 294–300, 14 (1859–1860), str. 190–197.

Hašnik, Jožef, Za vse, ki imajo pri cerkvah opraviti, v: *Zgodnja Danica*, št. 22 (28. 10. 1858), str. 170–171, št. 23 (11. 11. 1858), str. 179–180.

Hicinger, Peter, Nekaj od cerkvene zidarije, v: *Zgodnja Danica*, št. 1 (3. 1. 1856), str. 1–3, št. 3 (17. 1. 1856), str. 9–10.

Jakob, Georg, *Die Kunst im Dienste der Kirche. Ein Handbuch für Freunde der kirchlichen Kunst*, Jos. Thomann, Landshut 1857.

⁷⁶ Glede skrbi za dobre ministrante Slomšek priporoča v branje zaključni protokol konstitucij iz leta 1854.

- Janša-Zorn, Olga, *Historično društvo za Kranjsko*, Modrijan, Ljubljana 1996.
- Kärnten (ur. E. Bacher idr.), (*Dehio-Handbuch Kärnten. Die Kunstdenkmäler Österreichs*), Verlag Anton Schroll & Co., Wien 1976.
- Knacker, Katharina, *Mission Museion. Museen der katholischen Kirche im deutschsprachigen Raum* (Edition Museum 19), Transcript Verlag, Bielefeld 2016.
- Kosar, Franc, *Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski*, prevedel Jože Stabej (Slomškovo zbrano delo III/2), Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, Celje 2012 (original izšel 1863).
- Krajnc, Slavko, *L'opera liturgica di Anton Martin Slomšek nella sua attività pastorale. Il pensiero e la sollecitudine liturgico-pastorale dai suoi scritti e in particolare dal Mnemosynon slavicum e dal Manuale liturgicum* (Pontificium institutum liturgicum. Thesis ad Lauream 188), Pontificium Athenaeum S. Anselmi de urbe, Roma 1993.
- Krajnc-Vrečko, Fanika, *Liturgične knjige v Slomškovem času*, v: *Mariborska stolnica ob 150. obletnici Slomškovega prihoda v Maribor* (ur. S. Lipovšek), Slomškova družba, Maribor 2009, str. 215–227.
- Lavrič, Ana, *Slovenski »panteon« v Slomškovih Drobtinicah in pri Novi Cerkvi*, *Acta historiae artis Slovenica* 19 (2014), št. 1, str. 93–122.
- Lesar, Anton, *Liturgika ali sveti obredi pri vnani službi božji*, K. Winiker, Bern 1863.
- Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen* 8, Herder, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1976, stp. 328 (geslo: Serenus von Marseille).
- Lübke, Wilhelm, *Geschichte der Architektur von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Verlag Emil Graul, Leipzig 1855.
- Marolt, Marijan, *Dekanija Celje. 1. Cerkveni spomeniki v Celju* (Umetnostni spomeniki Slovenije 3), Zgodovinsko društvo Maribor, Maribor 1931.
- Menaše, Lev, *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*, Mohorjeva družba, Celje 1994.
- Muršec, Jožef, *Obhajilo cerkvenega posvečenja*, v: *Drobtinice* 9 (1854), str. 47–51.
- Oter, Mija, *Južni portal spodnje cerkve nekdanje žičke kartuzije in situ ali ne*, v: *Acta historiae artis Slovenica* 20 (2015), št. 2 (*Redovna umetnost in njen kontekst*), str. 11–29.
- Pintar, Anton, *Nagovor o slovesnem darovanju za popravo in olepšanje cerkve*, v: *Drobtinice* 9 (1854), str. 42–46.
- Reichenberger, Andreas, *Pastoral-Anweisung nach den Bedürfnissen unsers Zeitalters*, Peter Rehm's sel. Wittwe, Wien 1805–1808.
- Rozman, Jožef, *Novi zvonovi na Laškim*, v: *Drobtinice* 4 (1849), str. 33–39.
- Rozman, Jožef, *Blagoslov nove cerkve*, v: *Drobtinice* 7 (1852), str. 50–57.
- Rozman, Jožef, *Blagoslovljenje novega pokopališča*, v: *Drobtinice* 8 (1853), str. 20–26.
- Sapač, Igor, Lazarini, Franci, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana 2015.
- Slomšek, Anton, *Mnemosynon slavicum suis quondam auditoribus ac amicis carissimis dicat Antonius Slomshek*, Janez Leon, Celovec 1840.
- Slomšek, Anton Martin, *Kršanska beseda o blagoslovu pokopališča*, v: *Drobtinice* 8 (1853), str. 26–31.
- Slomšek, Anton Martin, *Liturgični priročnik, 1. Mnemosynon slavicum. Slovenski obredni opomnik* (ur. M. Ogrin s sodelovanjem J. Faganela), (Slomškovo zbrano delo II/1), Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2010.

- Smolik, Marijan, Liturgika in pastoralka pri Slovencih, v: *Bogoslovni vestnik* 40 (1980), št. 1, str. 3–25.
- Smolik, Marijan, *Liturgika. Pregled krščanskega bogoslužja* (Teološki priročniki 14), Mohorjeva družba, Celje 1995.
- Stele, France, Laibov oltar v Ptuj, v: *Razprave 1. razreda SAZU*, Ljubljana 1950, str. 259–308.
- Steska, Viktor, *Slovenska umetnost. 1. Slikarstvo* (Mohorjeva knjižnica 16), Družba sv. Mohorja, Prevalje 1927.
- Telesko, Werner, *Kulturraum Österreich. Die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*, Böhlau Verlag, Wien 2008.
- Urek, Vida, *Slovenica v reviji Kirchenschmuck (1870–1905). Bibliografski popis*, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. 9 (1972), str. 145–158.
- Viri, Valentin, Nova cerkev na stari Doberni, v: *Drobtinice* 3 (1848), str. 128–140.
- Vodušek, Matija, Blagoslovje nove monštrance, v: *Drobtinice* 7 (1852), str. 58–64.
- Vodušek, Matija, Andre Sdoušek, Fajmošter labudske škofije, v: *Drobtinice* 10 (1855), str. 131–140.
- Vrišer, Sergej, Profesorji prvega obdobja mariborskega bogoslovja in slovenska umetnostna zgodovina, v: *130 let visokega šolstva v Mariboru. Zbornik simpozija* (ur. A. Lah), Škofijski ordinariat Maribor, Mohorjeva družba Celje, Maribor-Celje 1991, str. 221–229.
- Zeri, Federico, *Tuji slikarji od 14. do 20. stoletja*, Narodna galerija, Ljubljana 1983.
- Zeri, Federico, Rozman, Ksenija, *Evropski slikarji. Katalog stalne zbirke* (Katalogi 1), Narodna galerija, Ljubljana 1997.
- Zupančič, Anton, Marsikaj o cerkveni umetnosti, v: *Zgodnja Danica*, št. 31 (4. 8. 1871), str. 249–250; št. 33 (18. 8. 1871), str. 265–266; št. 39 (29. 9. 1871), str. 313–314; št. 42 (20. 10. 1871), str. 337–338; št. 47 (24. 11. 1871), str. 375–37; št. 1 (5. 1. 1872), str. 2–3; št. 10 (8. 3. 1872), str. 74–76; št. 24 (14. 6. 1872), str. 187–188; št. 39 (27. 9. 1872), str. 311–312; št. 40 (4. 10. 1872), str. 318–320; št. 32 (7. 8. 1874), str. 253–254; št. 38 (18. 9. 1874), str. 302.
- Žalar, Alojzij, *Mati Božja na Gorci pri Sv. Petru pri Mariboru*, samozaložba, Maribor 1991.

POVZETEK

Članek predstavlja prizadevanja Antona Martina Slomška za umetnostno izobrazbo duhovščine v lavantinski škofiji. Leta 1859 je na novoustanovljenem bogoslovju v Mariboru uvedel predavanja o cerkveni umetnosti, v čemer prednjači pred drugimi škofi na Slovenskem. Poleg tega je edini, ki je sam sestavil tudi osnutek predavanj. Rokopis, ki ga hrani Nadškofijski arhiv v Mariboru, je nastal ok. 1860–1862. Umetnostna zgodovina nanj doslej ni bila pozorna, zato še ni upoštevala Slomškovega deleža pri pionirskih začetkih stroke na Slovenskem.

Slomšek je izhajal iz liturgičnih predpisov in umetnostnozgodovinske literature (konkretno navaja knjigo regensburškega profesorja Georga Jakoba *Die Kunst im Dienste der Kirche*, 1857). Besedilo je razdelil na deset poglavij, ki obravnavajo sakralne stavbe, opremo in inventar, cerkveno glasbo in duhovnikovo skrb za urejenost cerkva. Predavatelj naj bi bodoče duhovnike vzgojil v »duhu cerkvenega okusa«, da bi znali poskrbeti za ohranitev umetniško vrednih starin in za nova sakralna dela, ki bodo ustrezala krščanskemu duhu.

KLJUČNE BESEDE: *Anton Martin Slomšek (1800–1862), bogoslovje v Mariboru, teološki študij, predavanja o cerkveni umetnosti, umetnostna zgodovina*

Summary

SLOMŠEK'S DRAFT OF LECTURES ON SACRED ART FOR THE MARIBOR SEMINARY

The article presents the efforts of Anton Martin Slomšek for the clergy in the Lavantian Diocese to be educated in art. In 1859, he introduced a programme of lectures on sacred art at the newly-founded seminary in Maribor, in which he was a pioneer among the bishops in Slovenia. He was also the only one who wrote the lecture draft himself. The manuscript, kept at the Archdiocesan Archives in Maribor, was written around 1860–1862. Art history so far has not paid any attention to it and has therefore not recognized Slomšek's part as a pioneer in the beginnings of the profession in Slovenia.

Slomšek based his work on liturgical directions and art historical sources (he quotes the book by the Regensburg professor Georg Jakob *Die Kunst im Dienste der Kirche*, 1857). He divided his text into ten chapters dealing with religious buildings, equipment and inventory, church music, and the priests' care for the neatness of churches. The lecturer was supposed to raise the future priests in »spirit of church taste«, so that they would know how to preserve the artistically valuable antiquities as well as take care of new sacral works that would correspond with the Christian spirit.

KEYWORDS: *Anton Martin Slomšek (1800–1862), seminary in Maribor, theological studies, lectures on sacred art, art history*